IN GEVEB A JOURNAL OF YIDDISH STUDIES

ביאָגראַפֿיע פֿון אחד הרבנים המרגישים • Biography of “One of the Sensitive Rabbis” (Part 2)

by Rabbi Aaron Shmuel Tamares, translation by Ri J. Turner

In geveb: A Journal of Yiddish Studies (April 2017)

For the online version of this article:

[https://ingeveb.org/texts-and-translations/biography-of-one-of-the-sensitive-rabbis-part-2]

ביאָגראַפֿיע פֿון "אחד הרבנים המרגישים"—2
Biography of “One of the Sensitive Rabbis” (Part 2)

Rabbi Aaron Shmuel Tamares
translated by Ri J. Turner

Introduction: Rabbi Aaron Shmuel Tamares was born in 1869 near Maltsh, Grodno Governorate. After distinguishing himself in traditional studies, he inherited his father-in-law's rabbinic post in Milejczyce, a small town which recalled for him the setting of his rural childhood, much to his delight. Tamares joined Netzach Yisrael, a student branch of Hibbat Tzion, while studying at the Volozhin Yeshiva, but a decade later, after attending two Zionist assemblies, Tamares realized that the organizational culture of the Zionist movement clashed profoundly with his own “aesthetic” preferences and his deeply held beliefs about the essential character of the Jewish people (apolitical and pacifist, above all). At that point he left the movement, and after a short period of doubt and exploration, spent the rest of his life writing articles, letters, and books (primarily in Hebrew) expressing his critiques of modern Jewish politics and his visions for an alternative approach.

In 1929, Zalman Reyzen would include an entry about Tamares in his *leksikon fun der yidisher literatur, prese, un filologye*. As a basis for this entry, Tamares composed an autobiographical essay (probably ca. 1926), in Yiddish, about his life and work, with an emphasis on the formative moments in his political development. Characteristically, the essay is extremely long (seventy-six handwritten pages), trenchant to a fault, and redolent with the prickly false modesty of a man who spent his adult life refusing to join any movement (no small feat in the Jewish Pale of Settlement at the turn of the last century). In contrast, the entry that Reyzen eventually included in the *Leksikon* is only five columns long, and, naturally, devoid of Tamares's sardonic, charismatic voice.

To the best of my knowledge, the essay, which resides in the YIVO Archives in New York, has never before been translated into English. A Hebrew translation by Shlomo Zucker appeared in 1992, along with a facsimile of the original Yiddish text, in Ehud Luz’s anthology of Tamares's selected Hebrew writings, *Patsifizm LeOr HaTorah* (Jerusalem: Dinur Center, Hebrew University). The essay, which provides a rare window onto the margins of Eastern European Jewish political life during the rise of Zionism (and includes cameo appearances by the likes of Mendele Moykher Sforim and Ḥayyim Naḥman Bialik), is intriguing not only for historical reasons, but also from a

literary and psychological perspective. Jewish history has no shortage of figures whose acuity, stubbornness, and prophetic tendencies have prevented them from participating cooperatively in the political and cultural projects of their era. In his autobiographical essay, Tamares tells us exactly how he became one such figure—and he expresses a galvanizing, sometimes self-contradictory confluence of political ideas (pacifism and liberationism, humanism and Jewish triumphalism, individual conscience and communal sovereignty) that are all still very much alive today—and still just as difficult to reconcile as they were in 1926.

Translator's acknowledgments and copyright information:
Many thanks to Rabbi Everett Gendler, one of Tamares's intellectual and spiritual heirs and his primary translator into English, who pointed me toward this document. I am grateful to Dr. Barry Mesch of Hebrew College in Newton, MA, who advised my master's thesis project out of which this translation sprouted. Thanks also to Fruma Mohrer, Senior Archivist at the YIVO Archives in New York, Dr. Ehud Luz of Haifa University, and The Dinur Center for Research in Jewish History at Hebrew University for their assistance with reproductions and copyright permissions. The Yiddish manuscript is housed at the Archives of the YIVO Institute for Jewish Research in Collection RG 3 (Yiddish Literature and Language), Folder 3222. The manuscript was reproduced in the book *Patzifizm LeOr HaTorah* (Ehud Luz, ed., Jerusalem: Dinur Center, 1992), which also contains Shlomo Zucker's annotated translation of the manuscript into Hebrew, as well as a detailed introduction to Tamares's life and work written by Ehud Luz, both of which I consulted extensively in the process of translating Tamares's autobiographical essay into English.

Biography of “One of the Sensitive Rabbis”(Part 2)

Chapter VI

However, his foray into the Eden of delightful fantasies about Zionism and Zionists did not last long. Soon after the publication of his articles, he was invited to Vilna for a large seven-district Zionist convention, along with quite a few other rabbis who were sympathetic to Zionism. At the conference a board was elected, consisting entirely of young whippersnappers with clean-shaven mugs, twirled mustaches and jaunty, self-satisfied grins. From their perch at the board-table, these “jaunty grins” pelted the audience of delegates, and in particular the rabbis (who were seated right under their noses in the front row), with reports of the “Zionist work”—in Russian—for nearly two days without cease. The rabbis, for their part, sat barely breathing, lest they disturb the “grand intellectuals” with their fancy Russian and their unfamiliar, “elegant” words such as “agitation,” “propaganda,” “party discipline,” etc. The rabbis beheld this whole rigmarole with great respect, like new recruits sitting at attention before their commanding officer as he tutors them in *slovesnost*,[1] lecturing on topics as engrossing as the birthdates of Grand Dukes Pavel and Kirill . . . [2]

Not a single word of Yiddish slipped out of these upstarts' mouths throughout the entire gathering, let alone any trace of ennobling Jewish thought. Instead, for nearly forty-eight hours without pause, they sat around their little table and doused the rabbis—including some quite elderly ones—with reports (in Russian, a language which most of the rabbis did not understand) of “concerts,” “banquets,” proselytizing, and fund-raising.

“One of the Sensitive Rabbis” sat and watched the proceedings in amazement. Were these, then, the “idealists” upon whom he had heaped his praise? But he silently justified their torrent of Russian by surmising that the permit for the conference had been granted on the condition that the proceedings be conducted in Russian.

How astonished he was, then, at the comic conclusion on the second day. By chance, a policeman passed through the courtyard, and the entire pack of Russian-blabberers fled hatless out the back door. From that incident he realized that the gathering had in fact been clandestine and illegal, and the Russian that the upstarts had yammered so relentlessly had been gratuitous—that is to say, voluntary. Or, more accurately, willful: they were honing their bureaucratization skills, preparing to lord it over their constituents in the future Zionist state . . .

He left the assembly with a crack in his earlier enthusiasm—and he began to falter in his faith that Zionism would revive the Jewish spirit.

A month later, in the summer of 1900, the Sensitive Rabbi was chosen by the Brisk Zionists as a delegate to the Fourth Zionist Congress in London. He agreed to go.

---

1 A Russian word (словесность) that literally means “literature,” but encapsulates the idea of the historical and cultural literacy needed to serve the nation (see for example Olga Litvak, *Conscription and the Search for Modern Russian Jewry*, Bloomington: Indiana University Press, 2006, p48)—presumably, basic Russian cultural literacy lectures were a rite of passage for new draftees in the Russian army.

2 Kirill Vladimirovich (1876-1938) and Pavel Aleksandrovich (1860-1919).

The pure emptiness, bureaucracy, and officiousness which he had encountered at the Vilna conference was present to an even greater degree at the London Congress—and apart from those features, the Congress was utterly devoid of content, with a single exception: the audience of delegates, who had been dragged together from every corner of the world, were beaten over the head with the "happy news" that Dr. Herzl had been, shortly prior to the Congress, "invited to lunch by the Ottoman Sultan" . . .

The Sensitive Rabbi's fantasy that Zionism would uplift the Jewish spirit and serve as a vehicle for the fight against bondage, dissolved into nothingness. Without delay, while still in London, he dispatched a message to the Kovno Zionists forbidding them to reprint his articles in a pamphlet. He himself returned home devastated by the disappointment.

Chapter VII

His warmth toward Zionism had disappeared. That is to say, his attitude toward Zionism had not retained a single ounce of anything positive, although on the other hand, at this point nothing negative had yet sprouted. As a result, he felt even more desolate and gloomy than he would have if he had been ready to declare his opposition.

He also had to bear the disagreeable experience of being bombarded from all sides with questions—with demands that he account for his sudden transformation.

But it was difficult for him to explain, because in fact the unpleasant things he had witnessed provoked his withdrawal from Zionism only indirectly. It was as if a single bullet had been fired, which in and of itself would not have caused much damage—but that single bullet flew right into a powder keg, where it set off a catastrophe. Just so, his direct encounter with the empty spectacle of the Zionist functionaries and their entire party apparatus, had torn open a sealed chamber in his heart full of hidden feelings—his innermost "I"—which was not in the least attuned to the Zionist ideal, and which rendered the bond which had bound him to the Zionists for a short while, unnatural.

As time passed, his own worldview would crystallize—in complete opposition to Zionism. But as of yet, all was still murky. He was visited by a sudden presentiment, which muttered to him that relief for the Jews would not be found in Zionism—but he could not articulate this to others, and as a result fell into despair for quite a while after the London Congress. He felt impotent and could not concentrate on anything.

He was also quite downhearted about the fact that he had previously attacked the Orthodox opponents of Zionism, including the most senior big-city rabbis. He had needlessly provoked their rage—the rage of the Orthodox world's greatest authorities. He also began to feel a prick of conscience: Who knows? Perhaps these rabbis were more perspicacious than he, and had immediately recognized the problems which had taken *him* longer to grasp....

The Sensitive Rabbi traveled to a nearby city, one of the centers of Orthodox opposition to Zionism, in order to find out to what extent his onslaught against the Orthodox had been unfounded: had he attacked the innocent? However, once there, his doubts were laid to rest. These Orthodox hadn't the faintest idea about the truly repulsive aspects of Zionism that he himself had uncovered. When it came to Herzl's

dog-and-pony show—his "audiences with royalty"—they too were quite impressed. Even here in B. they were smacking their lips over the lunches he had eaten with the Sultan in Constantinople. As a result, they did not dare speak against Dr. Herzl himself, and primarily cast their fire and brimstone upon the local Zionists for their lack of piety. For these Orthodox, everything boiled down to their obsession with pointing fingers at the "sinful" . . .

This discovery relieved him of his prick of conscience. He returned home much encouraged, and once again capable of constructing his spiritual vision, in which the fight against human evil occupied pride of place.

Chapter VIII

He understood then, however, that he would not be able to throw in his lot with any party—that he would not find his place in any of the movements currently in existence, even though they supposedly shared his goal of repairing the world.

Even when it came to the socialist movement, which at first glance was more in accordance with his views than any of the other parties because of its emphasis on freedom and equality—he nevertheless could not devote himself to it because of its three enormous faults: First, its dedication to the tactical principle that "the ends justify the means"—the movement did not forswear violence. Second, it set aside the sacred—the main quality which renders a person noble and his life sweet—and laid everything at the feet of coarse materialism. Third, it operated in service of "special interests" rather than ideals. The members of the movement testified to this trait with their endless refrain, "We the proletariat," and their ever-present plaint in response to any social ill: "After all, that could cause injury to the working class . . . "

The latter fault, by the way, was endemic to all the parties, which, like the notorious missionaries, went around searching for ways to capture as many souls as possible for their own camp. Whom else could the parties consist of, if not the "interested"? After all, it's not as if a simple man of flesh and blood, who one minute earlier was going around looking for a morsel to put in his mouth and jabbing his elbow into the ribs of any fellow he encountered on the road, could turn into an idealist the minute he was sprinkled with the party paintbrush.[3]

Thus, having recovered somewhat from the disappointment of London, the Sensitive Rabbi withdrew entirely into himself and began to orchestrate a singular "liberation campaign" from the Torah-Jewish perspective—a perspective which knows nothing of "class," of "politics," of "cultivating social organization" (busying oneself endlessly with combing out society's tangled locks)—but knows, rather, of the cultivation of the human heart, the rectification of the human character—*as a natural result* of which society's locks will not become tangled in the first place . . .

The words "as a natural result" are emphasized here because according to the Torah-Jewish perspective on freedom, "society" is a matter of secondary importance: the central matter is the liberation of the individual. And thus the urgency of the rectification of the heart—because the liberation of the individual depends on the

[3] See part 1, footnote 25.

refinement of his moral-ethical sense. Having a clear conscience, scorning evil utterly, means—being a free person.

The greatest specialist[4] of Jewish moral literature, of the Jewish perspective on freedom,
justifies his *prozbul* reform in the Mishna[5] not by pointing out that it enables the needy to obtain loans—but rather with the warning that "thine eye be evil against thine needy brother, and thou give him nought."[6]

Chapter IX

From the London disappointment onwards, the Sensitive Rabbi dedicated his full attention to the matter of "liberation via the development of disdain for evil." He sat cloistered in his private corner, secluded from the world, and authored books on the subject. From time to time he also came out with passionate newspaper articles. These were prompted by impure incidents which affronted his moral-aesthetic sensibility and his yearning for the Jewish world to be ethically immaculate.

Through this work, he became the theoretician of the "moral approach" to the fight for freedom.

For the world, i.e., for others, he was no more than a theoretician—but for himself, for the purposes of his own liberation, he gradually became an experimentalist as well. Over time, he carved out for himself thorough autonomy in his conduct. He became a truly free man in all of life's endeavors.

His process of self-liberation was greatly assisted by the location of his residence: the little town with its beautiful pinewood forest. It was in the forest (where he spent most of his time during the summers)—in the company of his most intimate friends, the beautiful evergreen trees, and under the open skies—that he perfected his own training in the theory of morality and freedom: he penned most of his work in the forest. And the small town in which he lived left him free to conduct his life according to his principles.

The gentle stream of life in a small town, with its modest population, negligible wealth, and distance from high society, did not have the power to compel him to conform to local custom—in contrast to the big city, with its rushing river of people who, however negligible they may be as far as "quality" is concerned (and in fact each one is generally worth much less than the average townsperson), are nevertheless quite a hit on the social stage: "aristocrats," "politicians," "dignitaries," and the like. And to break free of their influence is an enterprise unto itself.

At home in the small town, he could live his life like a regular freewheeler. Not only did he fling off the societal customs and fashions that did not accord with his ideals,

[4] i.e., Hillel the Elder.
[5] A legal reform that weakened the Biblical requirement to forgive all debts in the sabbatical year, which increased the willingness of creditors to lend money to the poor in the latter years of the sabbatical cycle (see Mishna Gittin 4:3 and Shevi'it 10:3).
[6] Deuteronomy 15:9, rendered here simply in Yiddish: "People will become cruel, and not wish to do favors." Tamares probably raises this here (and points out Hillel's concern about the effect of generosity, or the lack thereof, on the giver rather than the receiver) in order to emphasize that morality is in the best interest of the moral person himself, and to underscore his emphasis on the well-being of the *individual*, rather than the benefit *for society*.

but he even refused to bother with objectionable matters that supposedly fell under his purview as the local rabbi.

A few telling examples: When a couple of fellows came to him for a *din-Torah*,[7] he would tell them the ruling straightaway according to the *Choshen Mishpat*[8]—who was the winner and who the loser. But if the winning party started up with demands that the Sensitive Rabbi use his rabbinic position to compel the losing party to fork over the penalty, he categorically refused further involvement, based on his principle that a rabbi should not act as a policeman, particularly in financial conflicts, in which justice is not necessarily on the side of the party in whose favor the case is decided.

And once, a young, childless man who lived in the town collapsed and lay at death's door. The young man's wife's uncles and aunts, accompanied by a whole gaggle of local do-gooders, rushed to the rabbi to demand that he order the invalid to give his wife a bill of divorce.[9] But he dismissed their suggestion out of hand. He had no intention of pursuing such a "gallant" act—what, he should berate a dying man, saying "Since you're dying anyway, set your wife free so that she can marry someone else"?!

Another time, a group of "god-fearing" householders came to him to suggest that it was time to replace the local ritual slaughterer, considering that he was elderly and there was reason to suspect that his hands trembled.[10] The Sensitive Rabbi answered them saying, "It's better to eat defiled meat than to defile the livelihood of one of our own kosher citizens . . . "

On account of his attachment to the autonomy that he enjoyed in the small-town environment, he refused the frequent invitations that he received to apply for rabbinic posts in big cities. But the main reason he rejected such opportunities was that he was a villager by birth, and he was drawn to his roots, to the wild lap of nature. That wish was fully satisfied for him in the pinewood forests of Milejczyce, which by the way had become almost like a hometown to him, considering that he was married there at the tender age of seventeen and proceeded to live there for the rest of his days. As far as he was concerned, life in the boiling kettle of the metropolis with its stifling air would amount to pure hell.

In the year 5672,[11] when the Rav Tza'ir[12] was on the verge of moving to Berlin from Odessa (on account of the persecution he was suffering there at the hands of the mayor), he sent letter after letter to the Sensitive Rabbi begging him to move to Odessa to assume the leadership of the yeshiva he had founded and operated there for several years. The Sensitive Rabbi was not easily won over. But in the end, he did not dare to snub the Rav Tza'ir, who implored him in his last letter to come to Odessa to take a look, at the very least: "Perhaps you will unexpectedly develop enthusiasm for the prospect."

So he agreed to go. Halfway through the journey, he had to change trains. He

[7] Din-torah: a religious court case (here, as a means of resolving a business dispute).

[8] A field in Jewish law (in particular, the eponymous sections of legal tractates *Shulchan Aruch* and *Arba'ah Turim*) having to do with business transactions and financial ethics.

[9] Probably in order to release her from the obligation of levirate marriage or *halitzah* after his death (see *Shulchan Aruch*, Even HaEzer 145).

[10] I.e., during the act of slaughtering animals, which raised suspicions that he was not able to fulfill his role in accordance with the laws of *kashrut*.

[11] 1911 or 1912.

[12] Chaim Tchernowitz, 1871-1949.

boarded the second train, and found himself in the same compartment as a madman who was being transported somewhere by a couple of attendants. The madman sat and sang, drawing the attention of the entire compartment. As soon as he caught sight of the Sensitive Rabbi, he started shouting, “A rabbi, a rabbi!” and raised a ruckus in an attempt to get the rabbi to sit next to him. In order to placate the madman, which by then all the other passengers were begging him to do, he was compelled to stand up from the seat where he was already settled and reseat himself next to the madman. But the madman’s corner was right next to the little furnace which glowed hot and spat fumes, and the “Sensitive Rabbi” suffered greatly from the poor air quality. While he was sitting there, he wondered whether this experience mightn’t be symbolic of his visit to Odessa in general . . .

He arrived in Odessa and stopped off at the residence of the Rav Tza’ir, who invited the gabbaim from the yeshiva to come over to get acquainted with the guest-candidate. However, the latter announced immediately upon entering that he was only there for a temporary visit, for the sole purpose of explaining to Rabbi Chaim Tchernowitz and his attendants his reasons for turning down the position.

And that is exactly what he did. For the entire ten days of his visit (the other purpose of his trip was to hurry along the “Moriah” press, which was in the process of publishing one of his works), various parties—the Torah scholars as much as the literati—campaigned for him to move to Odessa and scolded him endlessly, saying, “How is it right for a person to hide himself away in a small town for all of eternity?”

The Sensitive Rabbi paraded various excuses before each of them. He told one person that the condition of his health would not permit such an undertaking; that is, living in the big city and teaching a yeshiva class. To one of the yeshiva-gabbaim who would not leave him alone, he said, “You tell me how to convince myself to accept a change in my circumstances. In Milejczyce, every wall of my house contains a window through which the broad blue heavens peek in at me. Here in the yeshiva, on the other hand, three out of four walls are windowless, and the one and only window in the fourth wall offers a view of nothing but the soot-covered ramparts of the building opposite.” But the gabbai, a prominent banker who owned many estates in the city as well as a luxurious summer villa in the country, made a laconic and logical reply (the kind of logic that underpins the Procrustean beds into which such fellows magnanimously invite the poor): “Tsk! So the big city is full of tumult. What do you care? You will dwell within the ‘four cubits of halacha.’[13]” “And in this crowded city, I’ll be forced to dwell within four cubits of physical space, too,” thought the Sensitive Rabbi to himself.

To “Grandfather Mendele”[14] (who also tried to persuade him to move to Odessa) he told the story of the encounter with the madman on the train, saying that he was certain that the incident was a kind of mystical omen about the meaning of his visit: “Madmen have latched onto me and want me near them, even though I will suffer a lot here and find it crowded and boring . . . ” “Grandfather Mendele” was quite taken with the fable, even though the joke was on him. But nevertheless, he didn’t let up in his pursuit.

Only one person, Bialik, who was also originally among the agitators, eventually

[13] See Talmud Bavli, Berakhot 8a.

[14] Mendele Moykher Sforim (Sholem Yankev Abramovich), 1836-1917.

decided to leave him alone. On Bialik he tried the tactic of rebuke. "You too?" he asked. "Even you have no sensitivity to the soul of your fellow?" This reproach silenced Bialik on the spot. Had the Sensitive Rabbi chosen the right words to awaken empathy in Bialik's poetic heart for his own aching soul? Or perhaps it was Bialik's internal "natural man" (Bialik was also born in a village) who raised a sudden protest from his secret hiding place: "Listen up, you! Why are you bothering the country bumpkin? Is it not enough that you yourself betrayed the forests and fields, and fled to the big city to stare at the sooty walls and rub shoulders with the rich and famous? Must you also press him to do the same?"

But the rest of his recruiters refused to relent. By the end of his visit, he was nearly ill from the rain of reproof showered upon him for "hiding himself away in a small town" by those who wanted to make him "a man among men".... He escaped from Odessa with difficulty, and fled home to his beloved friends, the trees of the forest. Good people had tried to tear him away from them, and he cast himself upon them with even more love than before.

Chapter X

As time wore on, The Sensitive Rabbi further developed his principle: instead of repairing the world, it was better to focus on repairing the individual—polishing the faculty of discernment between good and evil. And if the essential goal was to repair the individual—why, that in and of itself was no small task. And the individual whom he had on hand at all times in the forest—that is, his own "I"—was, needless to say, a world unto itself . . .

He dedicated himself primarily to improving his own spiritual well-being—finding his way toward full freedom of conscience, so that he would not be towed under by the vagaries of fashion or unduly influenced by the mainstream.

However, his withdrawal into his internal world was not an indication that he had despaired of *tikkun olam*, or believed that the world was a lost cause. On the contrary: he believed that the redemption of the world, its rebirth in a better form, was bound to come. But at the same time, he was firmly convinced that the renewal of the world would not come at the hands of sly politicians or a clever rearrangement of society—but rather through the refinement of moral-aesthetic taste, a sense of discernment between good and evil. And because that approach was rooted first and foremost in the individual "I"— in order to be a freedom-fighter it was not at all necessary to live in a central city among the cramped masses, or to carry out demonstrations in the street. Rather, one could dwell in the tiniest village, or even in the forest, and still pursue the liberation of the world.

And indeed, the Sensitive Rabbi dwelt in his small village among his friends, the trees of the forest, and fought in his own way for human freedom. Day by day, he sharpened his commitment to integrity and his revulsion toward depravity. He also strove to cultivate a morally pure atmosphere in his immediate circles. Occasionally he burst out with attempts at "disinfection," sometimes even venturing farther afield: whenever a rumor about a case of persecution made its way to him from somewhere else in the region—in particular when he heard that one victim had been beset by a whole

gang of tormentors—he would whip up batches of fierce letters condemning the hooliganism . . .

But his primary occupation was writing books whose theme and purpose was to arouse integrity and discourage evil conduct. He also frequently published articles in the press. This he did whenever an incident which took place in the world struck a chord in his heart.[15]

In the year 5664[16] he printed a pamphlet entitled "Judaism and Freedom,"[17] in which he laid out a sharply sarcastic critique of a "nationalism" that was empty of any Jewish content, and stemmed merely from a slavish desire to imitate the goyim. The same pamphlet ridiculed the Zionist dog-and-pony show, with its sensationalization of Herzl's success at clawing his way up to "audiences" with "all the king's horses and all the king's men."

In 5671[18] he published "The Ethics of Torah and Judaism," [19] a collection of sermons which he had delivered on various occasions, elaborating his particular worldview and the ample spiritual and ethical resources which serve as the foundation of Judaism. The sermons depicted the Torah as a source of illumination, and reprimanded those who sullied and crippled the Commandments of the Torah by exploiting them for their own debased ends.

That same year, he published his book *Correct Piety and the Religion of the Masses*,[20] which treated the same theme as the sermon collection, but in a literary form. The ideas discussed in the book prompted a massive protest against the plans that were underway at the time in certain Orthodox circles to collaborate with the Czarist government and other Russian reactionary forces for the sake of *hizuk hadat*.[21]

---

[15] Author's footnote: "See in the omitted portion." (See Luz p. 13 n. 16: "It appears that the author intended to add here a footnote containing particulars about his articles, but ultimately did not do so.")

[16] 1903 or 1904.

[17] *HaYahadut vehaHeirut*, Odessa, 1905 (despite the date he indicates above).

[18] 1912.

[19] *Musar HaTorah vehaYahadut*, Vilna.

[20] *HaEmunah HaTehorah vehaDat HaHamonit*, Odessa.

[21] Hizuk hadat: "Strengthening of the faith"—in this case, meaning that Orthodox leaders hoped to induce the Czarist regime to back policies that would counter the trend toward secularization in the Jewish community, and in return, the Orthodox leadership promised to support the regime's crackdown on revolutionary activity, among other things. See Vladimir Levin (2009),"Orthodox Jewry and the Russian Government: An Attempt at Rapprochement, 1907–1914," East European Jewish Affairs, 39(2), pp. 187-204, especially p. 191, as well as p. 189, where Levin points out that there was even an Orthodox political party called Mahzikei Hadat.

ביאָגראַפֿיע פֿון "אחד הרבנים המרגישים"—2

ו

זײַן באָדן זיך אינעם גן־עדן פֿון זײַנע דערקוויקנדיקע דמיונות וועגן ציוניזם און ציוניסטן געדויערט אָבער ניט לאַנג. קורץ נאָך דעם ווערט ער אײַנגעלאַדן קיין ווילנע אויף אַ גרויסן ציוניסטישן צוזאַמענפֿאָר פֿון 7 גובערניעס, אויף וועלכן ס'זענען געווען אָנוועזנד אויך אַ היפּשער צאָל רבנים, סימפּאַטיקער פֿון ציוניזם. אויפֿן צוזאַמענפֿאָר ווערט אויסגעוויילט אַ פּרעזידיום פֿון הוילע יונגע שנעקעס מיט אָפּגעטאָקטע מאָרדעס, אויסגעדרעקסלטע וואָנצעלעך און פֿריילעכע, פֿון זיך צופֿרידענע, פּנימלעך…

די דאָזיקע „פֿריילעכע פּנימלעך" האָבן פֿון פּרעזידיום־טיש אַראָפּגעהאַקט צום דעלעגאַטן־פּובליקום, און הויפּטזעכלעך צו די דעלעגאַטן רבנים (וועמען זיי האָבן אויסגעזעצט אויף דער פֿאָדערשטער באַנק קעגן זייערע

אויגן), אין דער רוסישער שפּראַך, כּמעט 2 טעג נאָך אַנאַנד, באַריכטן פֿון דער „ציוניסטישער אַרבעט“. די רבנים ווידער זענען געזעסן מיט איַינגעהאַלטענע אָטעמס, מורא האָבנדיק זיי זאָלן חלילה ניט מיעשיַיען אַזעלכע „גרויסע“ אינטעליגענטן מיט אַזאַ „רוסיש רעדן“ מיט אַזעלכע „געהויבענע“, פֿאַר זיי גאָר ניַיע ווערטער ווי „אַגיטאַציע“, „פּראָפּאַגאַנדע“, „פּאַרטיי־דיסציפּלין“, אאַז"וו. פֿאַר די אַלע זאַכן זענען די רבנים געזעסן מיט אַזאַ דרך־ארץ, שיִער ניט ווי ס'זיצן די נאָוואָבראַנצעס פֿאַרן אָפֿיציר, וואָס לערנט זיי „סלאָוועסנעס“, די גרויסע ידיעות וועגן דעם, ווען די גרויספֿירשטן „פּאַוועל“ און „קיריל“ זענען געבוירן געוואָרן...

קיין איין וואָרט ייִדיש האָט זיך ביַי די שנעקעס פֿון די מיַילער ניט אַרויסגעכאַפּט די גאַנצע ציַיט פֿון דער פֿאַרזאַמלונג, און פֿון אַ ייִדישן דערהויבענעם רעיון איז דאָך אַפּשיטא שוין ניט געווען קיין שפּור, נאָר כּמעט 2 מעת־לעת נאָך אַנאַנד זענען די שנעקעס געזעסן און געקלאַפּט די רבנים — צווישן זיי אייניקע שוין מיט גרויע בערד — אין די קעפּ אויף רוסיש, וואָס דאָס רובֿ רבנים האָבן ניט פֿאַרשטאַנען, באַריכטן פֿון די „קאָנצערטן“, „באַנקעטן“, נפֿשות־פֿאַנגעריַי, און געלט־זאַמלעריַי.

דער „אחד הרבנים המרגישים“ זיצט און קוקט אויף דעם מיט גרויס פֿאַרוווּנדערונג: אָט די זענען דאָס די „אידעאַליסטן“ וועלכע ער האָט אַזוי באַזונגען...? נאָר אויף דער רוסיש־קלאַפּעריַי פֿאַרענטפֿערט ער זיי אַ ביסל ביַי זיך אין רעיון, אַז מסתּמא איז די „דערלויבעניש“ אויף דער פֿאַרזאַמלונג געגעבן געוואָרן מיט אַזאַ באַדינג. ווי דערשטוינט איז ער אָבער געוואָרן ביַים קאָמישן סוף, מיט וועלכן די פֿאַרזאַמלונג האָט זיך פֿאַרענדיקט אויפֿן צווייטן טאָג, ווען ס'איז במיקרה דורכגעגאַנגען אין יענעם הויף אַ פּאָליציאַנט, האָט דער גאַנצער בינטל רוסיש־קלאַפּער אַנטלאָפֿן פֿון דער הויז, ווי ס'איז געזעסן די קאָנפֿערענץ, אָן די היטלען דורך אַ הינטערטיר. פֿון וואָס ער האָט זיך דערקונדיקט, אַז די פֿאַרזאַמלונג איז גאָר געווען אַ געהיימע אומלעגאַלע, און די „רוסיש“ וואָס די שנעקעס האָבן געקלאַפּט איז דאָס געווען גלאַט אַזוי זיך, פֿריַיוויליק, אָדער, בעסער געזאָגט: מוטוויליק, כּדי איַינצואיבן זיך אין דער מלאָכה פֿון ביוראָקראַטעווען און קאַנצעלאַרעווען איבער די „אונטערטענער“ אין דער קומענדיקער ציוניסטישער מלוכה... ער איז אַרויס פֿון דער דאָזיקער אַסיפֿה מיט אַ גרויסן ריס אין זיַין פֿריִערדיקער התלהבֿות, און זיַין פֿאָרשטעלונג אַז ציוניזם איז אויפֿלעבונג פֿון ייִדישן גיַיסט הייבט אָן שטאַרק צו צאַנקען.

אין אַ חודש אַרום, אין זומער תּר"ס, ווערט דער „אחד הרבנים המרגישים“ אויסגעוויילט דורך בריסקער ציוניסטן אַלס דעלעגאַט צום פֿערטן ציוניסטישן קאָנגרעס אין לאָנדאָן. ער קומט אַהין. ערשט די גאַנצע פּוסטקייט, ביוראָקראַטישקייט און קאַנצעלאַרישקייט וואָס ער האָט פֿריִער געטראָפֿן אויף דער ווילנער קאָנפֿערענץ חזרט זיך איבער נאָך אין אַ גרעסערן מאָסשטאַב אויך דאָרט אויפֿן לאָנדאָנער קאָנגרעס — און דערמיט, נאָר דערמיט, ווערט אָנגעפֿילט דער גאַנצער אינהאַלט פֿון קאָנגרעס, בלויז מיטן צוגאָב, וואָס דאָרט האָט מען דעם עולם דעלעגאַטן, וואָס מ'האָט צונויפֿגעשלעפּט פֿון אַלע עקן וועלט, פֿאַרהילכט די קעפּ מיט דער „פֿריילעכער“ בשׂורה, אַז „ד"ר הערצל“ איז קורץ פֿאַרן קאָנגרעס „איַינגעלאַדן געוואָרן צום טערקישן סולטאַן אויף אַ מיטאָג...“

זיַינע פֿאַנטאַזיעס וועגן דערהייבונג פֿון ייִדישן גיַיסט און וועגן קאַמף קעגן קנעכטשאַפֿט, וואָס ער האָט פֿריִער געדענקט צו זען אין ציוניזם, ווערט אין גאַנצן צעריסן. ער נעמט דאָרט באַלד פֿון אָרט אין לאָנדאָן און שיקט אַוועק צו די קאָוונער ציוניסטן אַ פֿאַרבאָט איבערצודרוקן זיַינע אַרטיקלען אין אַ בראָשורע, און אַליין קערט ער זיך אום אַהיים אַ צעבראָכענער פֿון דער אַנטוישונג.

ז

זיַין ציוניסטישע וואַרעמקייט פֿאַלט ביז נול. דאָס הייסט, ס'האָט זיך שוין ביַי אים ניט אָפּגעשטעלט קיין האָר פּאָזיטיווס אין זיַין באַצוג צום ציוניזם, כאָטש פֿאַרקערט קיין נעגאַטיווס האָט נאָך ביַי אים לעת־עתּה אויך ניט

אויסגעשפּראָצט, פֿון וואָס עס ווערט אים נאָך מערער פּוסט, קאַלעמוטנע און טריב אויף דער נשמה, ווי אַז ער וואָלט זיך שוין קאָנען באַשליסן אויף התנגדות.

ער האָט אויסצושטיין אַ סך אומאָנגענעמלעכקייט אויך פֿון די שאלות מיט וועלכע מע פֿאַרוואַרפֿט אים פֿון אַלע זײַטן און מע פֿאָדערט פֿון אים אַ דערקלערונג, וואָס האָט ער דאָרט פּלוצלונג דערזען אַזוינס, וועלכעס האָט בײַ אים אָנגעמאַכט די איבערקערעניש.

דאָס איז אים אָבער שווער צו דערקלערן, וואָרעם אין גרונט גענומען איז די אומסימפּאַטישע זאַכן, אויף וועלכע ער האָט זיך דאָרט אָנגעשטויסן, זענען נאָר געווען אומדירעקטע פֿאַקטאָרן פֿאַר זײַן ריקצוג פֿון ציוניזם. דאָס איז געווען אין דער בחינה ווי ס'טרעפֿט אַ מאָל, אַז ס'שיסט אויס איין קויל, וועלכע וואָלט אַן און פֿאַר זיך ניט געקאָנט ברענגען קיין סך שאָדן; איז זי אָבער גראַדע אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ פּולווערסקלאַד און אָנגעמאַכט אַ גאַנצע קאַטאַסטראָפֿע. אַזוי אויך די מחזה פֿונעם פּוסטן ווירוואַר פֿון די ציוניסטישע עסקנים מיט די גאַנצע פּאַרטייִשע קלאַפּער־געצײַג מיט וועלכע ער האָט זיך בײַם סוף געטראָפֿן אויג אויף אויג — האָבן אויפֿגעריסן בײַ אים אין האַרצן אַ פֿאַרחתמעטן קעמערל פֿון זײַנע פֿאַרבאָרגענע געפֿילן, פֿון זײַן אינעווייניקסטן **איך**, וועלכער שטייט גאָר ניט אין אײַנקלאַנג מיטן ציוניסטישן אידעאַל, און צוליב וועלכן זײַן בונד וואָס ער האָט אויף אַ קורצער צײַט זיך צונויפֿגעבונדן מיט די ציוניסטן איז געווען אַן אומנאַטירלעכער.

שפּעטער מיט דער צײַט האָט זיך אויסגעקריסטאַליזירט זײַן אייגענע וועלט־אַנשויונג, און ס'האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזן אַז דער ציוניזם איז אַ פֿולקומער קאָנטראַסט צו איר. אָבער דערווײַל איז נאָר נעפּלדיק. אַ סאָרט פֿאָרגעפֿיל האָט אים פּלוצלונג אָנגעהויבן אונטערזאָגן, אַז ניט אין ציוניזם איז די ייִדישע רפֿואה... אָבער דערקלערן דאָס פֿאַרן צווייטן האָט ער ניט געקאָנט, און איז דעריבער נאָכן לאַנדאָנער קאָנגרעס געלעגן אַ היפּשע צײַט אַ דערשלאָגענער, געווען אָפּהענטיק, און ניט געקאָנט נעמען זיך צו קיין שום זאַך.

ס'איז אים געווען שטאַרק קאַלעמוטנע אויפֿן האַרצן אויך פֿון דעם וואָס ער האָט פֿריִער אַזוי פֿיל געשטורעמט אויף די אָרטאָדאָקסישע קעגנער פֿון ציוניזם, צווישן וועלכע ס'זענען געווען אויך די גרעסטע, עלטסטע און גרויסשטאָטישע רבנים, און אומזיסט אויפֿגערייצט אויף זיך בײַ זיי — בײַ די גרעסטע אויטאָריטעטן פֿון דער אָרטאָדאָקסישער וועלט — אַזאַ ברענענדיקן כּעס. ס'האָט אים אויך אָנגעהויבן פּיקן אַ „געוויסנס־ביסן": ווער ווייסט? אפֿשר האָבן די דאָזיקע רבנים געהאַט אַ שאַרפֿערן בליק, און האָבן באַלד אין אָנפֿאַנג געזען דאָס, וואָס ער האָט דערזען ערשט אין אַ צײַט אַרום...

דער „אחד הרבנים המרגישים" פּרוּווט צוליב דעם צו פֿאָרן אין אַ דערבײַיִקער שטאָט, איינעם פֿון די צענטראַלע פּונקטן פֿון דער אָרטאָדאָקסישער קעגנערשאַפֿט צום ציוניזם, כּדי אויפֿן אָרט צו דערקונדיקן זיך אויף וויפֿל זײַן באַמבאַרדיראָווקע אויף די אָרטאָדאָקסן איז געווען אַן אומגערעכטע: באַמבאַרדירט אויף אומשולדיקע נעבעך. דאָרט ווערט ער אָבער געוואָר, אַז ס'איז אַ נעכטיקער טאָג. יענע אָרטאָדאָקסן האָבן גאָר קיין אַנונג ניט פֿון די אמתע אָפּשטויסנדיקע זײַטן, וואָס ער האָט דערזען און דערפֿילט אין ציוניזם. פֿאַר די פֿײַערווערק, וואָס „הערצל" פּראַוועט מיט זײַנע „אודיענצן" בײַ די מלכים־ושׂרים, האָבן זיי אויך גאַנץ גענוג אָפּשײַ. פֿון די מיטאָגן וואָס ער האָט געגעסן בײַם סולטאַן אין „קאָנסטאַנטינאָפּל" באַלעקן זיי זיך אַזש דאָ אין „ב." און דעריבער איז — אויף ד"ר הערצלען אַליין האָבן זיי קיין העזה ניט צו רעדן, און דער עיקר שיט מען שוועבל און פעך אויף די היימישע ציוניסטן, פֿאַר וואָס זיי זענען ניט פֿרום — הימל און ערד און „עבֿירות־זוכערײַ..."

די דאָזיקע רעוויזיע באַרויִקט אים אַ סך פֿון זײַן געוויסנס־ביסן. ער קערט זיך אום אַהיים פֿיל מוטיקער, און ווערט שוין ווידער פֿעיִק צו סטרויען זײַן גײַסטיקע וועלט, אין וועלכער דער קאַמף קעגן דער מענטשלעכער רישעות פֿאַרנעמט דעם צענטראַלן אָרט.

ח.

אָבער ער זעט שוין איצט, אַז ער קאָן זיך ניט אָנשליסן אָן קיין שום פּאַרטיי, אַז דאָס וואָס ער וויל און צו וואָס ער שטרעבט, וועט ער ניט געפֿינען אין קיין באַוועגונג פֿון די באַוועגונגען וואָס גייען אַרום איבער דער וועלט, און וואָס האָבן אַפֿילו אויך כּלומרשט דעם ציל צו פֿאַרריכטן די וועלט.

אַפֿילו די סאָציאַליסטישע באַוועגונג, וועלכע איז אינעם הינזיכט פֿון שטרעבן צו פֿרײַהייט און גלײַכהייט, אין פֿלוג נענטער צו אים ווי אַלע אַנדערע פּאַרטייען — קאָן ער דאָך צו איר ניט איבערגעבן זיך צוליב די 3 גוואַלדיקע חסרונות וואָס זי באַזיצט: ערשטנס, צוליב דעם וואָס זי האַלט שטאַרק פֿון דער טאַקטיקע אַז „דער ציל כּשרט די מיטלען"... שטעלט זיך ניט אָפּ פֿאַר קיין גוואַלדטאַטן. צווייטנס, שאַרט זי אַוועק „רוחניות", דעם הויפּט־אַרטיקל, וועלכער מאַכט דעם מענטשן שיין און דעם לעבן זיס, נאָר שטעלט אַלצדינג אַוועק אויפֿן גראָבן מאַטעריאַליזם. דריטנס, הערט זיך פֿון איר דער ריח פֿון „אינטערעסן" מערער ווי אידעאַל, אַזוי ווי ס'זאָגט עדות אויף די מיטגלידער פֿון דיזער באַוועגונג זייער שטענדיקער אויסדריק: „מיר פּראָלעטאַריער", און זייער שטענדיקער באַטאָנען בײַ יעדער מאָל, ווען זיי טרעטן אַרויס קעגן עפּעס אַ שלעכטס: „דערפֿון קאָן דאָך לײַדן דער אַרבעטער־קלאַס..."

דער לעצטער חסרון, איז אַגבֿ אלה תּולדות פֿון אַלע פּאַרטייען, וואָס האַלטן, אַזוי ווי די באַוווּסטע „מיסיאָנערן", אין איין אַרומזוכן מיטלען אַרײַנצופֿאַנגען צו זיך אין לאַגער וואָס מערער נפֿשות. טאָ ווי אַזוי קאָנען די פּאַרטייען באַשטיין אַנדערש ווי פֿון אינטערעסאַנטן...? ווי איז מעגלעך, אַז פֿאַר איין מינוט צוריק איז מען געווען אַ בשׂר־ודם, געהאַלטן אין איין זוכן עפּעס אין מויל אַרײַן און אונטערשטורכן די זײַטן יעדערן, וועמען מע טרעפֿט אויפֿן וועג... מיט אַ מאָל אָפּגעשפּריצט געוואָרן מיטן פּאַרטיי־פּענדזל און געוואָרן אַן „אידעאַליסט"...?

אַלזאָ, קומענדיק פֿון דער לאָנדאָנער אַנטוישונג אַ ביסל צו זיך, ציט ער זיך אַרײַן אין גאַנצן אין זיך זעלבסט, הייבט אָן פֿירן אַ „באַפֿרײַונגס־אַקציע" אויף אַן אייגנאַרטיקן שטייגער לויט דער תּורה־ייִדישער אויפֿפֿאַסונג, די אויפֿפֿאַסונג, וואָס ווייס ניט פֿון קיין „קלאַסן", פֿון קיין „פּאָליטיק", פֿון באַאַרבעטן די געזעלשאַפֿטלעכע אָרגאַניזאַציע און כלאָפּאָטשען זיך נאָך אַנאַנד אַרום אירע פֿאַרדרייטע קאָלטענעס — נאָר ווייס פֿון באַאַרבעטן דעם מענטשנס האַרץ, אויסגלײַכן זײַן כאַראַקטער. און דאַן וועט אין דער געזעלשאַפֿט **ממילא** זיך גאָר ניט פֿאַרפּלאָנטערן קיין קאָלטענעס.

די באַטאָנונג פֿון וואָרט „ממילא" באַדײַט אויך אַז לויט דער תּורה־ייִדישער אויפֿפֿאַסונג פֿון פֿרײַהייט איז די „געזעלשאַפֿט" אַ נעבנזאַך, און דער עיקר איז די באַפֿרײַונג פֿון יחיד. און טאַקע צוליב דעם גופֿא פֿירט דאָס די דערמאָנטע אויפֿפֿאַסונג אַזאַ הייסע פּראָפּאַגאַנדע פֿאַר אויסבעסערן די האַרץ. וואָרעם די באַפֿרײַונג פֿון יחיד איז אָנגעהאָנגען אָן דער אויסשאַרפֿונג פֿון זײַן מאָראַל־עטישן געפֿיל. האָבן אַ ריינעם געוויסן, טיף פֿאַראַכטן רישעות, הייסט — זײַן אַ פֿרײַער מענטש.

דער גרעסטער ספּעציאַליסט פֿונעם ייִדישן מוסר, פֿון דער ייִדישער פֿרײַהייטס־אויפֿפֿאַסונג, מאָטיווירט אין דער משנה זײַן „פּרוזבול"־רעפֿאָרם ניט מיטן חסרון וואָס אָן איר וואָלט דער עולם ניט קריגן צו לײַען קיין גמילות־חסד, — נאָר מיטן חסרון, וואָס „דער מענטש וואָלט ווערן שלעכט, און ניט וועלן טאָן קיין טובֿה".

ט

אָט צו דער „באַפֿרײַונג" דורך דער אויסשלײַפֿונג פֿונעם געפֿיל פֿון פֿאַראַכטונג צו רישעות, — ווידמעט דער „אחד הרבנים המרגישים", פֿון זײַן לאָנדאָנער אַנטוישונג אָן, זײַן גאַנצע אויפֿמערקזאַמקייט. ער זיצט אָפּגעזונדערט אין

זײַן אייגענעם ווינקעלע אָפּגעשלאָסן פֿון דער גאַנצער וועלט און פֿאַרפֿאַסט ספֿרים אויף דעם געביט. פֿון צײַט צו צײַט טרעט ער אויך אַרויס מיט טעמפּעראַמענטפֿולע אַרטיקלען אין די צײַטונגען. דאָס טרעפֿט בשעת ס'פּאַסירט אין דער ייִדישער גאַס אַן אומריינע געשעעניש, פֿון וועלכער זײַן מאָראַל־עסטעטישער חוש מיט זײַן הייסן פֿאַרלאַנג ס'זאָל זײַן זויבער אין דער ייִדישער וועלט, זענען שטאַרק אָנגעגריפֿן געוואָרן.

מיט זײַנע ווערק ווערט ער דער טעאָרעטיקער פֿון דער מאָראַלישער פֿרײַהייטסקאַמפּס־מעטאָדע.

בלויז אַ „טעאָרעטיקער“ איז ער נאָר פֿאַר דער וועלט, ד"ה פֿאַר אַנדערע — אָבער פֿאַר זיך זעלבסט, פֿאַר זײַן אייגענער באַפֿרײַונג, ווערט ער ביסלעכווײַז אויך אַ פֿאַרווירקלעכער. ער קעמפֿט פֿאַר זיך אויס מיט דער צײַט אַ פֿולקומע אויטאָנאָמיע אין זײַן פֿירונג. ער ווערט אַן אמתער בן־חורין אין אַלע האַנדלונגען פֿון לעבן.

צו זײַן זעלבסט־באַפֿרײַונג העלפֿט אים אַ סך מיט זײַן ווינאָרט: די קליינע שטעטעלע מיט איר שיינעם סאָסנאָוון וואַלד. אין וואַלד (אַוו ער געפֿינט זיך דאָס רובֿ צײַטן פֿון זומער) צווישן זײַנע אינטימסטע חבֿרים, די שיינע, אייביק גרינע ביימער, אונטערן פֿרײַען הימל פֿאַרפֿולקומט ער זיך אין דער טעאָריע פֿון מאָראַל און פֿרײַהייט: דאָס רובֿ ווערק זײַנע צייכנט ער אין וואַלד. און די קליינע שטעטעלע, וווּ ער ווינט, לאָזט אים איבער פֿרײַע הענט צו פֿירן זיך אין לעבן לויט זײַנע פּרינציפּן.

דער שוואַכער לעבנסשטראָם פֿון אַ קליין שטעטעלע מיטן נישטיקן באַטרעף פֿון אירע מענטשעלעך אויך אין מאַטעריעלן הינזיכט, אין דער געזעלשאַפֿטלעכער ראָלע — האָבן ניט בכּוח אויסצואיבן אויף אים קיין דרוק, ער זאָל זיך אונטערוואַרפֿן אונטער זייערע מינהגים. ניט ווי די גרויסע שטאָט מיט איר שטאַרקן לעבנסשטראָם מיט מענטשן, ניט קוקנדיק אויף זייער נישטיקייט דאָס רובֿ מאָל אין „איכות“, נאָך נישטיקער ווי די קליין־שטעטלדיקע מענטשן, זענען זיי אָבער גאַנצע קנאַקער אין דער ראָלע פֿון לעבן: „גבֿירים“, „פּאָליטיקער“, „כּלל־טוער“ אאַז"וו. און אויף צו באַפֿרײַען זיך פֿון זייער השפּעה באַדאַרף מען דעריבער אַ באַזונדער אָנשטרענגונג.

ער פֿירט זיך בײַ זיך אין דער היים אין דער קליינער שטעטעלע פֿרײַ און פֿראַנק ווי אַן אמתער „סאַמאָוואָליעץ...“ ניט נאָר אַלע געזעלשאַפֿטלעכע מינהגים און מאָדעס, וואָס שטייען ניט אין אײַנקלאַנג מיט זײַנע אידעאַלן — שלײַדערט ער אַוועק פֿון זיך, נאָר אַפֿילו זאַכן, וואָס פֿאַלן גאָר אין פֿלוג אַרונטער אונטער די רבנישע פֿונקציעס, צערעמאָניעט ער זיך מיט זיי גאָר ניט, אויב זיי געפֿעלן אים ניט.

אייניקע אינטערעסאַנטע בײַשפּילן: בשעת ס'קומען פֿאַר אים אַ פּאָר ייִדן האָבן אַ „דין־תּורה“, זאָגט ער זיי נאָר אַרויס דעם פּסק, ווער איז לויטן „חושן־מישפּט“ חייבֿ און ווער זכּאי. אָבער אַז דער געוווּנענער הייבט אָן פֿאָדערן פֿון אים ער זאָל אָננעמען רבנישע צוואַנגסמיטלען קעגן פֿאַרשפּילטן, נייטן אים מקיים־פּסק זײַן — זאָגט ער זיך קאַטעגאָריש אָפּ פֿון דעם, האַלטנדיק אין דער שיטה אַז אַ רבֿ באַדאַרף ניט זײַן קיין פּאָליצייסקער, בפֿרט נאָך אין געלט־סיכסוכים וואָס ניט אַלע מאָל איז דער יושר אויף דער זײַט פֿון דעם וואָס געווינט על־פּי־דין.

איין מאָל איז בײַ אים אין שטעטל אײַנגעפֿאַלן אַ יונגערמאַן אַ „חשׂוך־בנים“ און געהאַלטן בײַם שטאַרבן. פֿעטערס, מומעס פֿון קראַנקנס ווײַב אין דער באַגלייטונג פֿון אַ גאַנצער מענגע שטאָט־„בעלי־מיצוות“ זענען אַרײַנגעפֿאַלן צום רבֿ ער זאָל גיין הייסן דעם קראַנקן ער זאָל מסכּים זײַן מאַכן אַ גט פֿאַר דער ווײַב. ער האָט אָבער זייער פֿאָרשלאָג אָפּגעשלײַדערט און בשום־אופֿן ניט אויפֿגענומען אַזאַ מיצווה: גיין אַרײַנזאָגן יענעם: „דו שטאַרבסט, מאַך אַלזאָ פֿרײַ דעם פּלאַץ פֿאַר דײַן ווײַב זי זאָל קאָנען חתונה האָבן מיט אַן אַנדערן“.

איין מאָל קומט אַרײַן צו אים אַ גרופּע „גאָטספֿאָרכטיקע“ בעלי־בתּים מיט אַ פֿאָרשלאָג מעבֿיר צו זײַן דעם שוחט פֿון שטעטל, ווײַל ער איז שוין אַלט, און ס'איז דאָ אַ גרונד איבערצוקלערן טאָמער ציטערט בײַ אים די הענט. דער „אחד הרבנים המרגישים“ ענטפֿערט זיי, „בעסער עסן טרייפֿע בהמה־פֿלייש, איידער אויפֿפֿרעסן אַ כּשרן מענטשן...“

צוליב דער סוווערעניטעט אין זײַן פֿירונג און אין זײַן לעבנס־שטייגער, וואָס ער האָט דערוואָרבן אין זײַן קליין שטעטעלע, אַנטזאָגט ער זיך פֿון פֿאָרשלאָגן וועגן שטעלעס אין גרויסע שטעט, וואָס מען האָט אים פֿיל מאָל פֿאָרגעלייגט. אָבער דער גרעסטער גורם צום אָפּוואַרפֿן אַזעלכע פֿאָרשלאָגן איז דאָס, וואָס ער איז אַ געבוירענער אַ דאָרפֿישער, און עס ציט אים צום שורש, צום זיצן אויפֿן שויס פֿון דער פֿרײַער נאַטור, וואָס דער דאָזיקער ווּנטש ווערט בײַ אים פֿולקום באַפֿרידיקט אין דער שטעטעלע מילייטשיץ מיט איר סאָסנאָוון וואַלד, וועלכע איז אַגבֿ בײַ אים שוין כּמעט ווי אַ געבורטסשטעטל. דאָרט האָט ער חתונה געהאַט אויפֿן זיבעצנטן יאָר פֿון זײַן לעבן און דאָרט וווינט ער כּל־ימיו. און דער לעבן אין קאָכיקן קעסל פֿון דער כּרך מיט דער פֿאַרשטיקטער לופֿט איז אין זײַנע אויגן אַ פּשוטער גיהנום.

אין יאָר תּרע"ב, בשעת דער „רבֿ צעיר“ האָט זיך געקליבן, צוליב די פֿאַרפֿאָלגונגען פֿון אַדעסער גראַדאָנאַטשאַלניק קעגן אים, אַרויסצופֿאָרן פֿון אַדעס קיין בערלין, שיקט ער צום „אחד הרבנים המרגישים“ אַ בריוו נאָך אַ בריוו און בעט אים קומען קיין אַדעס איבערנעמען די ישיבֿה, וואָס ער האָט דאָרט געגרינדט און געפֿירט איינִיקע יאָר. „אחד הרבנים המרגישים“ לאָזט זיך שטאַרק בעטן. אָבער בײַם ענדע קאָן ער שוין אַזוי פֿיל ניט מעיז זײַן קעגן דעם „רבֿ צעיר“, וועלכער האָט אים אין לעצטן בריוו באַשוואָרן ער זאָל כאָטש נאָר קומען אין אַדעס אַ קוק טאָן אויף דער ישיבֿה, אפֿשר וועט אים פֿאָרט אָננעמען אַ חשק. ער נעמט און פֿאָרט. אין מיטן וועג איז געווען אַ „פּערעסאַדקע“ און ער האָט אַרײַנגעשטיגן אין אַן אַנדער צוג, און אַרײַנגעפֿאַלן ריכטיק אין אַ וואַגאָן, ווּ ס'איז גראַדע געפֿאָרן אַ משוגענער, וואָס אַ פּאָר מענטשן האָבן אים ערגעץ געפֿירט. דער משוגענער איז געזעסן און געזונגען. ס'איז אויף געווען מיט אים דער גאַנצער וואַגאָן. ווי נאָר ער האָט דערזען דעם „אחד הרבנים המרגישים“ האָט ער אָנגעהויבן שרײַען אויפֿן קול: „אַ רבֿ, אַ רבֿ“, און געאַרבעט מעשׂים, ניט אַנדערש אַז דער רבֿ זאָל זיך זעצן לעם אים. צוליב דער באַרויִקונג פֿון משוגענעם, אויף וואָס ער איז אויך אויפֿגעפֿאָדערט געוואָרן דורך אַלע פּאַסאַזשירן, האָט ער געמוזט זיך אויפֿהייבן פֿון זײַן אָרט, ווּ ער האָט שוין געהאַט אײַנגעזעצט זיך, און גיין זיך זעצן לעם משוגענעם. אָבער דעם משוגענעמס ווינקל איז גראַדע געווען האַרט לעם אייוועלע, וואָס האָט זיך געהייצט און געטשאַדעט. און ער האָט דאָרט זייער געליטן פֿון דער שלעכטער לופֿט. קומט אים אַרויף בשעת־מעשׂה אויפֿן געדאַנק, צי איז אַ מאָל ניט די דאָזיקע פּאַסירונג אַ סימבאָל פֿאַר זײַן נסיעה וואָס ער מאַכט יעצט קיין „אַדעס“...?

ער קומט קיין אַדעס, פֿאַרפֿאָרט צום „רבֿ צעיר“ אין וווינונג. יענער לאַדט אײַן צו זיך די גבאָים פֿון דער ישיבֿה אויף צו זען זיך מיטן גאַסט־קאַנדידאַט. אָבער דער גאַסט מעלדט זיי באַלד בײַם „שלום־עליכם“, אַז פֿאָרלויפֿיק איז ער אַהערגעקומען נאָר אויסצוטענהן זיך פֿאַרן רבֿ חיים טשערנאָוויץ און פֿאַר זיי, פֿאַר וואָס ער נעמט ניט אָן דעם פֿאָרשלאָג. און כּך־הווה: די גאַנצע 10 טעג וואָס ער האָט פֿאַרבראַכט אין אַדעס (ער האָט דאָרט אַגבֿ געוואָלט צואײַלן דעם פֿאַרלאַג „המוריה“ און דער דרוקעכץ פֿון זײַנס אַ ווערק), האָט מען פֿון פֿאַרשידענע זײַטן, אַזוי ווי פֿון די תּורהדיקע קרײַזן אַזוי אויך פֿון די ליטעראַרישע קרײַזן פֿון אַדעס, געהאַלטן אין איין אַגיטירן אויף אים ער זאָל זיך אַריבערציִען קיין אַדעס, און אין איין מוסרן אים „ווי אַזוי איז דאָס בײַ אַ מענטשן רעכט אַוועקצוזעצן זיך אויף שטענדיק אין אַ קליין שטעטל...?“

דער „אחד הרבנים המרגישים“ האָט זיך געדרייט פֿאַר זיי מיט פֿאַרשידענע תּירוצים. דעם האָט ער געזאָגט אַז זײַן געזונטס־צושטאַנד דערלויבט אים ניט צו אַזאַ אונטערנעמונג, „זאָגן אַ שיעור“ און וווינען אין אַ גרויסער שטאָט. איינעם פֿון די גבאָים, וואָס האָט אים אויך שטאַרק נוגש געווען, ענטפֿערט ער זיצנדיק בײַם רבֿ צעיר אין ישיבֿהשער וווינונג: „זאָגט אַליין ווי אַזוי קאָן איך פּועלן בײַ זיך מאַכן אַזאַ ענדערונג אין מײַן לעבן, אַז אין מילייטשיץ האָב איך פֿענצטער אין אַלע זײַטן פֿון מײַן וווינונג, דורך די פֿענצטער קוקט צו מיר אַרײַן אַ ברייט אויסגעשפּרייטער בלויער

הימל, און דאָ זענען 3 ווענט בלינדע און אין איין אײנציקן פֿענצטער פֿון דער פֿערטער זײַט קוקט אַרײַן אַ הויכע פֿאַרקאָפּטשעטע וואַנט פֿון אַנטקעגנאיבערדיקן מויער?" דער גבאי אָבער, אַ גרויסער באַנקיר און אַ ווירט פֿון אַ סך הויפֿן אין שטאָט און אַ גרעפֿישער זומער־ווילע אויפֿן לאַנד, ענטפֿערט אים אָפּ צוריק זייער צו דער זאַך און זייער לאָגיש (אַ לאָגיק וואָס שטאַמט אַרויס פֿון דער „סדום־בעטעלע", וואָס ווערט דורך די דאָזיקע הערן צוגעשניטן פֿאַרן אָרעמען מענטש): „אוי וויי! וואָס גייט אײַך אָן דער טומל פֿון דער גרויסער שטאָט? איר וועט זיך זיצן אין אײַערע ד'־אַמות־של־הלכה". „און אויך אין די ד' אַמות אַדמה..." טראַכט בײַ זיך דער „אחד הרבנים המרגישים".

דעם „זיידן מענדעלע", וועלכער האָט אויך אַגיטירט אויף אים איבערצוציִען זיך קיין אַדעס, האָט ער געענטפֿערט מיטן דערציילן אים די מעשׂה פֿון „דער באַגעגעניש מיטן משוגענעם אויפֿן וואַגאָן", און געזאָגט אַז ער איז איבערצײַגט אַז דאָס איז געווען עפּעס אַ מיסטישער ווונק אויפֿן אינהאַלט פֿון דער נסיעה: „משוגעים האָבן זיך אָן מיר אָנגעטשעפּעט, ווילן מיר האָבן לעם זיך, כאָטש איך וועל דאָ אַ סך לײַדן, ס'וועט מיר זײַן ענג און נודנע..." דער „זיידע" האָט אַפֿילו זייער געקוואָלן פֿון משל מיט אַ משוגענעם, פֿון וועלכן ער אַליין איז דער נימשל... אָבער צוזאַמען מיט דעם האָט ער ניט אויפֿגעהערט זײַן אַגיטאַציע.

נאָר איין „ביאַליק", וועלכער איז אין אָנפֿאַנג אויך געווען פֿון די אַגיטאַטאָרן, האָט אים נאַכער געלאָזט צו רו. ביאַליקן האָט ער געמאַכט אַ פֿאָרוווּרף: „איר אויך? איר זאָלט אויך ניט פֿילן יענעמס נשמה?" מיט דעם דאָזיקן פֿאָרוווּרף האָט ער אים טאַקע משתּיק געווען. אומבאַוווּסט צי דער סענטימענטאַליטעט פֿון זײַן דיכטערשער נשמה האָט דורך דער פֿראַגע אויפֿגעוואַכט, און שוין דערפֿילט דעם שמערצן פֿון „אחד הרבנים המרגישימס" נשמה, אָדער זײַן פֿאַרבאָרגענער ווילדער בן־הטבֿע (ביאַליק איז אויך אַ געבוירענער אַ דאָרפֿישער) האָט פּלוצלונג אַרויסגערעדט צו אים פֿון זײַן באַהעלטעניש אַ פּראָטעסט: הער נאָר דו! וואָס האָסט זיך אָנגעטשעפּעט אָן דעם ייִשובֿניק? לאָ די וואָס דו האָסט אַליין פֿאַרראַטן די פֿעלדער מיט די וועלדער און אַוועק זיך רײַבן צווישן מענטשן און צווישן פֿאַרקאָפּטשעטע ווענט פֿון מויערן, בונטעוועסטו אים ער זאָל אויך אַזוי טאָן...?

די איבעריקע אַגיטאַטאָרן אָבער האָבן אים ניט אָפּגעלאָזן, און ער איז דאָרט שיִער ניט קראַנק געוואָרן פֿון די פֿאָרוווּרפֿן, וואָס די וועלכע האָבן געוואָלט מאַכן אים „מיט לײַטן צו גלײַך", האָבן אין משך פֿון יענע עטלעכע טעג אין אים אַרײַנגעשאָטן פֿאַר זײַן זיצן אין דער „קליינשטעטל..." ער האָט זיך קוים אַרויסגעכאַפּט פֿון דאָרט און אומגעקערט זיך אַהיים, צוגעפֿאַלן צו זײַנע טײַערע חבֿרים, די ביימער אין וואַלד, פֿון וועמען גוטע מענטשן האָבן אים געוואָלט אָפּרײַסן, נאָך מיט מערער ליבע ווי פֿריִער.

ו

דער „אחד הרבנים המרגישים" פֿאַרשטאַרקט זיך וואָס ווײַטער אַלץ מערער אין זײַן שיטה, אַז אָנשטאָט פֿאַרריכטן די וועלט, באַדאַרף מען בעסער פֿאַרריכטן דעם מענטש, אויסבעסערן זײַן האַרץ, אויסשלײַפֿן זײַן „כּוח ההבֿחנה בין טובֿ לרע". ווי באַלד ווידער אַז דער עיקר איז פֿאַרריכטן דעם מענטש, איז אַן איינצלנעם מענטש פֿאַרריכטן אויך אַ גרויסער ענין. און דער איינצלנער מענטש, וועלכן ער האָט שטענדיק לעם זיך אין וואַלד, ד"ה זײַן אייגענער „איך", איז דאָך פֿאַר אים געוויס אַן „עולם־מלא"...

ער פֿאַרנעמט זיך הויפּטזעכלעך מיטן אויסבעסערן דעם גײַסטיקן ווילשטאַנד פֿון זיך זעלבסט, מיטן אויסקעמפֿן פֿאַר זיך פֿולקומע געוויסנס־פֿרײַהייט, ער זאָל ניט זײַן אונטערגעוואָרפֿן אונטער דער מאָדע, געצוווּנגען נאָכצוטאָן דאָס, וואָס אַלע טוען...

אָבער דאָס אַרײַנציִען זיך אין זיך זאָגט ניט אַז פֿונעם „תּיקון־העולם" איז ער זיך מיאש, האַלט די וועלט פֿאַר אַ פֿאַרפֿאַלענע. אַדרבה, ער גלייבט אַז די אויסלייזונג פֿון דער וועלט, איר באַנײַונג אויף בעסער, וועט מוזן קומען.

אָבער גלײַכצײַטיק איז ער אויך פֿעסט איבערגעצײַגט אַז די „באַנײַונג“ פֿון דער וועלט וועט ניט קומען ניט דורך פּיפּיקע פּאָליטיקער, ניט דורך קונציקער רעאָרגאַניזירונג פֿון דער געזעלשאַפֿט — נאָר דורך גוטע אויסשלײַפֿונג פֿון מאָראַל־עסטעטישן געשמאַק, פֿונעם חוש־ההבֿחנה בין טובֿ לרע. און היות די דאָזיקע קאַמפֿס־מעטאָדע הייבט זיך דאָך קודם־כּל אָן פֿון אייגענעם **איך** — איז אויף צו זײַן אַ קעמפֿער פֿאַר דער פֿרײַהייט גאָר ניט נייטיק צו געפֿינען זיך אין די צענטראַלע שטעט, צווישן קאָמפּאַקטע מאַסן, און פֿראַווען „דעמאָנסטראַציעס“ אויף די גאַסן — נאָר מע קאָן זיצן אין קלענסטן דערפֿל, אָדער גאָר אין אַ וואַלד, און עוסק זײַן אין דער באַפֿרײַונג פֿון דער וועלט.

זיצט טאַקע דער „אחד הרבנים המרגישים“ אין זײַן קליין שטעטעלע צווישן זײַנע חבֿרים, די ביימער פֿון וואַלד, און קעמפֿט אייגנאַרטיק פֿאַר דער פֿרײַהייט פֿון דער מענטשהייט. ער שאַרפֿט זיך אויס פֿון טאָג צו טאָג אין דער שטרעבונג צו ערלעכקייט און אין עקל צו נידערטרעכטיקייט. ער סטאַרעט זיך אויך אויסצואַרבעטן אַ ריינע מאָראַלישע אַטמאָספֿערע אין נאָענטן קרײַז וואָס אַרום זיך. פֿון צײַט צו צײַט כאַפּט ער זיך אַרויס מיט דעזינפֿעקציעס. אויך אויף ווײַטערע שטחים: ווען עס דערטראָגט זיך צו אים אַ סלוך פֿון ערגעץ אַ שטעטל פֿון זײַן געגנט וועגן אַ געשיכטע פֿון אַ רודף מיט אַ נירדף, הויפּטזעכלעך פֿון אַ גאַנצער כאַליאַסטרע רודפֿים אויף איין נירדף, הייבט ער אָן קלאַפּן אַהין פֿײַערדיקע בריוו. ער באָמבאַרדירט אויף דעם כוליגאַניזם...

אָבער זײַן עיקר־באַשעפֿטיקונג איז שרײַבן ספֿרים וואָס זייער אינהאַלט און אויפֿגאַבע איז — וועקן צו ערלעכקייט און פֿאַרמיאוסן רישעות. ער טרעט אויך אָפּט און אָפּט אַרויס מיט פּובליציסטישע אַרטיקלען. דאָס טרעפֿט ווען ס'פּאַסירט אין דער וועלט אַ געשעעניש, וואָס פֿאַרטשעפּעט אַ סטרונע פֿון זײַן האַרץ.[22]

אין יאָר תּרס"ד דרוקט ער אָפּ אַ בראָשורע **היהדות והחרות**. אין איר ווערט דורכגעפֿירט אַ קריטיק, דורכגעפֿלאָכטן מיט אַ שאַרפֿן סאַרקאַזם, קעגן דעם פּוסטן „נאַציאָנאַליזם“, וועלכער אַנטהאַלט ניט אין זיך קיין ייִדישן אינהאַלט, און שטאַמט בלויז פֿונעם שקלאַפֿישן ווילן נאָכצוטאָן די גויים. אין דער זעלבער בראָשורע ווערט אויך שטאַרק אויסגעלאַכט די ציוניסטישע פֿײַערווערק מיט זייערע סענסאַציעס וועגן די „אוידיענצן“ וואָס „הערצל“ האָט זיך דערשלאָגן בײַ „מלכים־ושׂרים“, מיט וואָס מע האָט געהאַלטן אין איין באַרוישן דעם עולם. אין יאָר תּרע"ב דרוקט ער אָפּ אַ ספֿר **מוסר התורה והיהדות**, „דרשות“ וואָס ער האָט געזאָגט אין פֿאַרשידענע צײַטן. אין זיי ווערט דורכגעפֿירט זײַן באַזונדער וועלט־אַנשויונג, וואָס איז צונויפֿגעשטעלט פֿון די מאַטעריאַלן פֿון מאָראַל און גײַסט, מיט וועלכע ס'איז פֿול דער ייִדנטום. אין די דאָזיקע דרשות ווערט אויפֿגעדעקט און אויפֿגעקלערט דער „מאור־שבתּורה“, און ס'ווערט אויך שטאַרק געטאַדלט די וואָס פֿאַרפֿינצטערן און פֿאַרקריפּלען די מיצוות פֿון דער תּורה, און ניצן זיי אויס פֿאַר זייערע נידערטרעכטיקע צוועקן.

אין זעלבן יאָר דרוקט ער אָפּ אויך זײַן ספֿר **האמונה הטהורה והדת ההמונית**. אין אים ווערט באַהאַנדלט די זעלבע טעמע וואָס אין דרוש־ספֿר, נאָר אין אַ ליטעראַרישער פֿאָרמע. און אַלס רעזולטאַט פֿון די געדאַנקען וואָס ווערן אין אים אַרויסגעזאָגט פֿירט זיך אַרויס אַ שטאַרקע מחאה קעגן דעם פּראָיעקט, וואָס האָט זיך אין יענער צײַט פּראָיעקטירט אין געוויסע אָרטאָדאָקסישע קרײַזן, צו שליסן — צוליבן צוועק פֿון חיזוק־הדת — בלאָט מיט דער צאַרישער מאַכט און מיט די רעאַקציאָנערן פֿון דער מדינה.

[22] זע אין דער "השמטה".